

nın kulların fiillerinden sayılıp mahlûk niteliği taşıdığı, harflerden ve kelimelerden teşekkül eden âyetlerin (Allah'ın zâtıyla kâim) Kur'an'a delâlet ettiği belirtilir.

Risâlenin ikinci yarısı, nübüvvet bahsinin devamı niteliğinde dört halifenin bilinen fazilet sırasının belirtilmesiyle başlar. Kullara ait iradî fiillerin mahlûk olduğu ifade edildikten sonra insanların mümin, kâfir ve münafık şeklinde üç gruba ayrıldığı ve Allah Teâlâ'nın mümine amel işlemeyi, kâfire iman etmeyi, münafığa ihlâs sahibi olmayı farz kıldığı anlatılır. İnsanın iradî fiillerine ait kudretinin (istitâat) fiilden önce veya sonra değil fiille birlikte bulunduğu belirtilir ki bu husus, kader mevzuunda Mu'tezile ile Ehl-i sünnet arasında tartışmalı meselelerden birini teşkil eder. Daha sonra fıkıh konuları arasında yer almakla birlikte Ehl-i sünnet'in alâmetlerinden kabul edilen mest üzerine mesh, sefer halinde dört rek'at farzların iki rek'at kılınması ve oruç tutulmamasının bir ruhsat olduğu ifade edilir. Kader konusunda ki bir rivayetin ardından kabir azabının, Münker ve Nekir'in ölüyü sorguya çekmesi, cennet ve cehennemden halen mevcudiyeti, mizanın ve amel defterlerinin (hesaba çekilmenin), rû'yetullahın ve Resûlullah'ın şefaatinin hak olduğu belirtilir. Risâlenin sonunda cennet ehliyle cehennem ehlinin buldukları yerlerde ebediyen kalacakları ileri sürülür. *el-Vasıyye*, Hz. Peygamber'den ve ashap döneminden itibaren büyük bir ihtimalle ilk defa tartışılmaya başlanan iman-amel ilişkisini, kader meselelerini ve bir kısım âhiret ahvalini konu edinen veciz bir eserdir. Ebû Hanîfe bu konuları anlatırken Kur'an-ı Kerim'in temel esaslarını, Resûlullah'ın sünnetini ve ashabın anlayışını kaynak edinmiş, zaman zaman akf istidlâllere de başvurmuştur.

el-Vasıyye'nin yazma nüshaları sadece Türkiye içinde (İstanbul, Ankara, İzmir, Konya, Amasya, Adana, Çankırı, Balıkesir) 200'ü aşmaktadır. Bunların içinde büyük ihtimalle en sağlam nüshalar Süleymaniye (meselâ bk. Âşir Efendi, nr. 283, vr. 39-43; Tekelioğlu, nr. 843, vr. 102-104; Ayasofya, nr. 4791, vr. 32-36), Hacı Selim Ağa (nr. 584, vr. 96-99), Millet (Ali Emîrî Efendi, nr. 1174, vr. 1-4) ve Köprülü (Ahmed Paşa, nr. 155, vr. 164-167) kütüphanelerinde bulunmaktadır. Eserin ayrıca Kahire, Mekke, Medine, Paris, Londra ve diğer yerlerde nüshaları mevcuttur (Brockelmann, I, 177; Sezgin, I, 416, 417; Hüseyin b. Kâsım b. M. en-Nuaymî – Hamza b. Hüseyin b. Kâsım en-Nuaymî, VI, 63-65). *el-Vasıyye*'nin *Tercüme-i Vasıyyetnâ-*

me-i İmâm-ı Azam adıyla yapılan Türkçe çevirileri de vardır (meselâ bk. İÜ Ktp., TY, nr. 5893, 5934; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3637, vr. 151-184; Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 910).

M. Zâhid Kevserî'nin verdiği bilgiye göre *el-Vasıyye*, Ebû Hanîfe'nin diğer risâleleriyle beraber kendisinin yaptığı ilk neşirden (Kahire 1368) yaklaşık bir asır önce İstanbul'da basılmıştır. Mustafa Öz, *İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri* adı altında diğer dört risâlesiyle birlikte Kevserî'nin neşirinden *el-Vasıyye*'nin metnini ve tercümesini yayımlamıştır (İstanbul 1981). Ayrıca Beyâzîzâde Ahmed Efendi, Ebû Hanîfe'nin akaid risâlelerini *el-Uşûlü'l-münife li'l-İmâm Ebî Hanîfe* adıyla bir araya getirmiş (nşr. İlyas Çelebi, İstanbul 2000), ardından *el-Vasıyye*'nin ilâhiyyât, kader ve nübüvvet bahislerini içeren, keramet ve istidrâc faslına kadar olan kısmını *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-İmâm* ismiyle şerhetmiştir (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk, Kahire 1368/1949).

el-Vasıyye üzerine çeşitli şerhler yazılmış, bunların büyük bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bâbertî'nin *Şerhu Vasıyyeti'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân* adlı şerhi İstanbul'da basılmıştır (1289, 1327). Diğer şerhleri arasında Molla Hüseyin b. İskender el-Hanefî'nin *el-Cevheretü'l-münife fi şerhi Vasıyyeti Ebî Hanîfe* adlı eseri "er-Resâ'ilü's-Seb' fi'l-'akâ'id" serisinde yayımlanmıştır (Haydarâbâd, ts.). Dârü'l-kütübü'l-Misriyye'de *el-Vasıyye* üzerine yapılan şerhlerden iki nüsha bulunmaktadır (nr. 1368 [ilmü'l-kelâm]; nr. 1373 [ilmü'l-kelâm]). *Telhîşu Hulûşati'l-Uşûl ve Zuhûrü'l-'atıyye fi şerhi'l-Vasıyye* adlı, müellifleri meçhul iki şerhin varlığını ve Ali el-Kârî tarafından da bir şerhin kaleme alındığını Kâtib Çelebi kaydetmektedir (şerhler üzerine geniş bilgi için bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 2015; Brockelmann, I, 177; Sezgin, I, 416, 417; Muhammed Eyyûb Ali, s. 126-127).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Hanîfe, *el-Vasıyye* (nşr. M. Zâhid Kevserî, trc. Mustafa Öz, *İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde), İstanbul 1981, s. 86-91; a.e. (*el-Âlim ve'l-müte'allim* içinde, nşr. M. Zâhid Kevserî), Kahire 1421/2001, s. 75-79, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 3-4; a.mlf., *Risâletü Ebî Hanîfe* (a.e. içinde), s. 69; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 338, 342; İsferyânî, *et-Tebsîr* (Kevserî), s. 114; Bezzâzî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Beyrut 1401/1981, II, 122; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 159; *Keşfü'z-zunûn*, II, 2015; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1368/1949, s. 18, 22-23, ayrıca bk. M. Zâhid Kevserî'nin takdimi, s. 6; a.mlf.,

el-Uşûlü'l-münife li'l-İmâm Ebî Hanîfe (nşr. İlyas Çelebi), İstanbul 2000, tür.yer.; a.e.: *İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri* (trc. İlyas Çelebi), İstanbul 2000, s. 34, 58, 77-78; Zebîdî, *İthâf-ü's-sâde*, II, 13-14; Brockelmann, *GAL*, I, 177; Sezgin, *GAS*, I, 416, 417; Muhammed Eyyûb Ali, *'Akidetü'l-İslâm ve'l-İmâm el-Mâtürîdî*, Dakka 1404/1983, s. 126-128; Hüseyin b. Kâsım b. M. en-Nuaymî – Hamza b. Hüseyin b. Kâsım en-Nuaymî, *İstidrâkât 'alâ Târîhi't-türâşi'l-'Arabî*, Cidde 1422, VI, 61-65; Şerafettin Gölçük – Adil Bebek, "el-Fikhü'l-ekber", *DİA*, XII, 544-547; Muhammed Aruçi, "er-Risâle", a.e., XXXV, 116-117.

☞ MUSTAFA ÖZ

VASÎ

(bk. VESÂYET).

VASÎ

(الوصِّي)

İmâmiyye ve İsmâiliyye Şiası'nda Hz. Peygamber'in daha hayatta iken yetkilerini ileriye dönük olarak kendisine devrettiğine inanılan kişi, vâris, temsilci.

Sözlükte "bitişmek; bitiştiirmek" anlamındaki vasy kökünden türeyen vasî "bir kimsenin, ölümünden sonra onun adına yapılmasını istediği şeyleri kendisinden talep ettiği kims" mânasına gelir. Kelâm ve mezhepler tarihinde Zeydiyye dışındaki Şia fırkalarının kullanılır ve Hz. Peygamber'in temsilcisini, onun adına faaliyet yürüten kimseyi, onun halefini, vârisini ifade eder. İmâmiyye Şiası'na göre Resûl-i Ekrem vasî kelimesini ilk defa, sahip olduğu silâh vb. maddî şeylerle birlikte siyasî ve ruhanî yetkilerini Hz. Ali'ye devrettiğini bildirmek için yazdığı sayfalarda kullanmıştır. İmâmiyye kaynaklarına göre vasîlik Hz. Âdem döneminde Şit veya Hâbil ile başlamış, ilk vasî, ilk peygamber tarafından bildirilen ilâhî emirlerin sonraki dönemlerde uygulanmasını sağlamak üzere görevlendirilmiştir. Onun ardından gelen vasîler de aynı görevi sürdürmüş, ülü'l-azm diye adlandırılan Hz. Nûh, İbrâhim, Mûsâ, İsâ ve Hz. Muhammed ile sayıları 124.000'e ulaştığı kabul edilen bütün peygamberlerin birer vasîsi ve onların da tayin ettikleri vasîleri olmuştur. Nûh'un vasîsi Sâ'm, onun tayin ettiği sonraki vasîler, İbrâhim'in vasîsi İsmâil ve sonrakiler, Mûsâ'nın vasîsi Yûşâ b. Nûn ve sonrakiler, İsâ'nın vasîsi Şem'un es-Safâ (Petrus) ve onun tayin ettikleridir. Resûlullah'ın vasîsi Hz. Ali ve onun ardından neslinden gelen on iki imamdır (İbn Bâbeveyh, *Kemâlü'd-dîn*, I, 212-213). Resûlullah'ın vasîsi Ali b. Ebû Tâlib bütün

peygamberlere ait vasîlerin ilmini tevârûs emiş ve onların bildiklerini Resûl-i Ekrem'den öğrenmiştir (Küleynî, I, 224). Diğer peygamberlerin vasîleri babadan oğula intikal etmemekle birlikte Resûl-i Ekrem'in vasîliği Ali'den Hasan'a, ondan Hüseyin'e ve diğer dokuz imama geçmiştir. Nitekim vasî denildiğinde Ali ve neslinden gelen on iki imam anlaşılır. Bu husus ayrıca Şîa kaynaklarındaki nakillerle desteklenmektedir. Ümmü Seleme, Resûlullah'a gelip Mûsâ ile İsâ'nın vasîlerini öğrenince kendisinin vasîlerinin kimler olacağını sormuş, Hz. Peygamber de hayatında ve ölümünden sonra vasîsinin tek olduğunu belirtmiş ve yerden aldığı toprağı un gibi ezip çamur haline getirmiş, üzerine mühürünü basmış, vasîsinin bu fiili yapabilenlerden çıkacağını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ali'nin, ardından Hasan ile Hüseyin'in ve Zeynelâbidin'in yanına giden Ümmü Seleme onların da böyle yaptığını görünce vasî olacaklarını anlamıştır (a.g.e., I, 355-356). Yedinci imam Mûsâ el-Kâzîm'in, mensuplarını çağırıp oğlu Ali er-Rızâ'yı vasî tayin ettiğini bildirmesi dikkate alındığında (a.g.e., I, 312) bir önceki imamın kendisinden sonraki vasîyi tesbit yetkisinin bulunduğu anlaşılır.

İmâmîyye'deki yaygın anlayışa göre Hz. Ali'nin vasîliği, Resûl-i Ekrem'e mi'rac esnasında bildirilmiştir. Ayrıca, "Önce en yakın akrabaları uyar" âyeti (eş-Şuarâ 26/214) inince Hz. Peygamber, Hâşimoğullarını toplayarak kendisine kimin vasî olacağını sormuş, bunun üzerine onların en genci olan Ali bu görevi kabul ettiğini belirtmiştir. Resûlullah verilen cevaptan memnun kalmış, Ali'nin omuzlarını ve sırtını okşayarak kalbini ilim ve hikmetle doldurmuştur. Bunun dışında Hz. Ali, **Gadır-i Hum***da vasî diye anılmamışsa da "velî, mevîlâ, vâris" gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir. Bundan dolayı Ali, İmâmîyye'nin rivayetlerinde vasîlerin efendisi, hayırlısı, vasîlerin vasîsi gibi ifadelerle anılmış, onun neslinden gelen imamlar için de benzer ifadeler kullanılmış, on ikinci imam için "hâtemü'l-evsiyâ" denilmiştir. On iki imamın Hz. Peygamber'le değişik şekillerde irtibat kurduğu, bu arada Fâtîma'nın evinde bulunan, üzerinde her birinin ismi yazılmış küçük bir levha aracılığıyla haberleştiği de kaydedilmektedir.

Zeydiyye Şîası'nda Resûl-i Ekrem'den sonra bu yetkilere sahip bir vasî düşüncesi görülmemesine rağmen ilk İsmâîlîler tarafından ortaya konulan **devir*** inancında "nâtık" denilen büyük peygamberleri takip eden sâmit, vasî yahut vekillerin o

peygamberler adına gelen şeriatı devam ettirecekleri telakkisi etkili olmuştur. Buna göre Hz. Âdem'in vasîsi Şît, Nûh'un vasîsi Sâm, İbrâhim'in vasîsi İsmâil, Mûsâ'nın vasîsi Hârûn yahut Yûşa', İsâ'nın vasîsi Şem'un es-Safâ, Hz. Muhammed'in vasîsi Ali'dir. İsmâîliyye'nin bâtinî anlayışına göre nâtıklar vahyin zâhirî (tenzîlî) mânalarını getirirken vasîler vahyi bâtinî yorumuna tâbi tutup tenzilden kastedilen hakiki mânaları ortaya koyarlar. Bu sebeple İsmâîliyye hareketi Bâtiniyye diye anılmıştır. Buna göre aynı dönemde bir nâtık nebîden sonra sayıca daha çok vasî gelebilir. Vasî "temel ve kurucu" anlamında esas diye de anılır. Bu durumda mezhep mensuplarının yapması gereken şey tenzile göre hareket etmek değil esas (vasî) olan yetkililerin te'vil ve beyanlarına uymak, vasîlik iddia edenlerden kaçınmaktır.

Ehl-i sünnet âlimleri, Hz. Peygamber'in sağlığında bazı sahâbîler için takdîr-kâr sözler söyleyip onların özelliklerini belirttiğini kabul etmekle birlikte kendisinden sonraki dönem için bütün yetkilerini devrettiği herhangi birinin mevcudiyetini kabul etmemektedir. Kur'an-ı Kerim'de vasî kelimesi yer almaz. Sünî hadis literatüründe birkaç yerde geçen, Hz. Ali'nin Resûl-i Ekrem'in vefatı esnasında vasî tayin edildiğine dair rivayet Hz. Âişe'nin yanında zikredilince Âişe hayret ederek bu iddiayı reddetmiştir. Resûlullah'ın son anlarında kendi göğsüne yaslandığını belirten Âişe bu sırada onun su istediğini, daha sonra da kucağında yığılıp kaldığını söylemiş, bu durumda Hz. Peygamber'in Ali'ye ne zaman vasiyette bulunduğunu çevresindekilere sormuş ve böyle bir hadisenin vuku bulmadığını bildirmiştir (Müsned, VI, 32; Buhârî, "Veşâyâ", 1; Müslim, "Vaşiyet", 19; İbn Mâce, "Cenâ'iz", 64; Nesâî, "Tahâret", 3, "Veşâyâ", 2). Bu anlamda rivayet edilen dört nakil dışında Sünî hadis mecmualarında yer alan vasî ifadelerinin tamamı fikhî anlamda kullanılmıştır. Ayrıca birçok hadis rivayetinde Resûl-i Ekrem'in vefatı sırasında kayda değer maddî bir miras bırakmadığı ve herhangi bir vasiyette bulunmadığı da kaydedilmektedir (Müsned, I, 343, 357; VI, 244; Müslim, "Vaşiyet", 18; İbn Mâce, "Veşâyâ", 6; Ebû Dâvûd, "Veşâyâ", 1; Tirmizî, "Veşâyâ", 4; Nesâî, "Veşâyâ", 2).

Vasî anlayışı, Şîa çoğunluğu tarafından devlet başkanlığıyla ilgili olarak ileri sürülen siyasî bir iddiadır. Bu iddia on dört asırlık tarihî gelişim ve uygulanabilirlik açısından isabetli değildir. Şöyle ki, Kur'an-ı Kerim'de İslâmiyet'in insanlığa doğru yolu

göstermek ve hak dini temsil etmek suretiyle bütün dinler üzerinde hâkimiyet kurmak için gönderildiği ifade edilmektedir (et-Tevbe 9/33; el-Feth 48/28; es-Saf 61/9). İslâm fetihlerinin yaygınlaşmasından itibaren İmâmîyye Şîası mensupları toplam müslüman nüfusun ancak % 6-7'sine ulaşabilmiş ve kendilerine has imâmet anlayışı çerçevesinde bir Şîi devleti kuramamıştır. Bu gerçeğin, Şîa'nın imam-vasî anlayışı çerçevesinde sözü edilen ilâhî beyanlarla bağdaştırılması mümkün değildir. Günümüzde dünya nüfusunun dörtte birini teşkil eden müslümanlar birçok devlet kurmuştur; ayrıca birçok ülkede azınlık halinde müslüman toplulukları yaşamaktadır. Bunların dinî, hukukî ve siyasî problemlerinin -ortada bulunmayan- bir imam veya vasî yoluyla çözüme kavuşturulması mümkün görülmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, IV, 1218; *Müsned*, I, 343-357; VI, 32, 244; Küleynî, *el-Uşûl mine'l-Kâfi* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Beyrut 1401, I, 224, 312, 355-356; Nu'mân b. Muhammed, *De'â'imü'l-İslâm* (nşr. Âsaf b. Ali Asgar Feyzî), Kahire 1383/1963, I, 22, 25, 43, 47, 63; İbn Bâbeveyh, *Kemâlü'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Kum 1405, I, 212-213; a.mlf., *Risâletü'l-İ'tikadî'l-İmâmîyye: Şîi-İmâmîyye'nin İnanç Esasları* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1978, s. 74, 79, 84, 85, 103, 107, 131, 146; a.mlf., *Kitâbü'l-Hişâl* (nşr. Hasan el-Harsân), Nefes 1391/1971, s. 604; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-İktisâd fî mâ yete'allâku bi'l-İ'tikâd*, Beyrut 1406/1986, s. 349; Ali Rızâ Berâzîş, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Uşûl mine'l-Kâfi*, Tahran 1408/1988, II, 1937-1939; E. Kohlberg, "Waşî", *El²* (İng.), XI, 161-162.

MUSTAFA ÖZ

VÂSİ'

(الواسع)

Allah'ın isimlerinden
(esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte "bir nesne bir şeye geniş gelmek, onu içine alıp kapsamak; güç yetirmek" anlamlarındaki **se'a** (si'a) kökünden türeyen **vâsî'** "bir şeyi içine alacak şekilde geniş olan; güç yetiren" demektir. Terim olarak "ilmi, rahmeti ve kudreti her şeyi kuşatan" diye tanımlanabilir. Lugat âlimleri kelimenin kökünden hareketle **vâsî'** ismine "her türlü isteğe karşı ihsan ve lutuf-kârlığı yeterli olan, ilmi her şeyi kuşatan, rızkı bütün yaratılmışlara yayılan ve rahmeti her şeyi kapsayan" mânası vermişlerdir (*Lisânü'l-^lArab*, "vs" md.; *Kâmus Tercümesi*, III, 447-448). Kur'an-ı Kerim'de sea kavramı altısı fiil, üçü isim kalıpları, dokuza da **vâsî'** şeklinde zât-î ilâhiyyeye nisbet